

Владимир Р. Димитријевић
Гимназија у Чачку

ПИСМО ВЕСНИ КАПОР

*Косићеш црни Владимире. Ево
Нисам ти залуд ради лека њево.*
Стеван Раичковић

Поштована и драга Весна,

Био сам се припремио за научно-аналитички оглед, али, пре но што сам сео да пишем, дадох себи задатак да поново прочитам *Небо, иако дубоко*. И план ми се срушио. Прошао сам, као и пре неку годину, кроз исту ону катарзичну тескобу која ме је, и онда и сада, навела да одустанем од свега што сам намеравао да, по правилима рационалног дискурса, напишем. Као отац, као сведок времена у коме смо, као неко ко верује у речи – знамења, нисам могао другачије него овако: у некој врсти писма – импресије, у неком покушају да Ти захвалим за пут који си прешла, а на коме ти није било лако. И сада се питам – одакле Ти снага да се суочиш са одласком девојке од деветнаест година, да свему што је похрлило у невиделицу растанка даш литеарно уобличење, да изађеш пред све нас, и кажеш – тако сам проговорила, и нисам могла другачије.

Требало је све уклопити – школски рад покојне Таре Сенице, гласове њених мајке и оца, сету бившег младића. Требало се претворити у књижевни лик Ослушкивача, изаћи из себе у текст.

Требало је да речи о смрти остану живе.

Ако, како је уочио Никола Маринковић, Твој роман не изговара реч „смрт”, ако Тарина мајка има своју личну религију (посећивања детињег гроба и обредног чувања успомена), ако људски бол може да се заузда речима и реченицама, зашто онда „ниједан облик казивања и одбране од смрти, од фолклорно-тужбаличког, преко модернистичког па до псеудодокументарног приповедања, не може да савлада неисказивост таквог губитка”?

А о смрти се причало, причало, писало...
Само – са којом сврхом?

МУДРАЦИ БЕЗ МУДРОСТИ

Да би се о смрти размишљало, треба и храбрости и одговорности. Кључни проблем је страх од смрти: скоро свако га осећа, иако је Фројд покушавао да нас помири са нестанком, убеђујући нас да је наш и Танатос – нагон ка смрти, а не само Ерос. То је, теоријски, ваљда у реду, али како пренети Фројда Тариним родитељима? Јачи Ерос, јачи Танатос – шта то њима уопште значи?

Платон верује да је смрт добра јер тело јесте тамница душе, при чему је душа бесмртна, а тело трошно и трулежно. Али Тарино тело беше девојачко, ненацето зубом трошности; мирисно, а не трулежно. Зашто би оно, да бисмо угодили Платону, било тамница, а не раскошни дворца? Душа је бесмртна, али где је?

Епикур вели да смрти нема док смо ми живи, а кад смрт дође – нема нас, при чему је с друге стране гроба ништавило. Чиме то може помоћи Тариној мајци и оцу? Све ли је ништавило? Онда смо ми само снови оне „прабесине” из Чика Јовине песме „Љубим ли те, ил’ ме санак вара”.

Иако је смрт неизбежна, она је и неизвесна, и за њу се треба спремити и храбро је дочекати, мислио је Монтењ. Зашто је смрт неизбежна? Тарина смрт, смрт птичице? Ко то може храбро да дочека? Да ли би Монтењ храбро дочекао њену смрт?

Блез Паскал није сумњао у Господа, и сматрао је несрећним човека који не верује у Онога што нам помаже и да се родимо и да изађемо из овога света... Али, и отац у Јеванђељу је рекао Христу: „Верујем, Господе, помози мојему неверју!”

Сартр је био уверен да смрт нема смисла, и да ми видимо смрт само код другог, али не и код себе. Како то, кад мајка и отац Таре Сенице живе са њеном смрћу као својом?

Хајдегер је тврдио да је човек „биће за смрт”, и да је то једина ствар коју нико не може учинити осим мене. Ако смо бића за смрт, зашто смо се рађали? Зашто се деца рађају, зашто отварају врата од утробе да би одмах улетела у таму гроба?

Лешек Колаковски је указао на апсолутну неминовност смрти која у личном животу није неминовна све док не наступи – ово изгледа као неки неуспели парадокс, неслана шала. А сузе су слане и крваве.

Велики шпански филозоф Мигел де Унамуно, који је сведочио о „агнији хришћанства”, указивао је на донкихотовску борбу човека за бесмртност коју разум пориче, због чега је разум непријатељ живота – свако од нас тражи конкретну личну бесмртност.

Ко ће је дати Тари и њенима?

Највећи међу песницима су веровали да смрт није крај. На овај или онај начин – није крај. Његош је знао да смо „искра у смртну прашину” и „луча тамом обузета”, Андрић је мислио да је књижевност својеврсно зава-равање смрти, и да Шехерезада и Аска успевају, бар привремено, да победе, а Црњански нам је поручивао да има сеоба, али не и смрти. Ко ће, после Тарине смрти, да чита Његоша, Андрића, Црњанског?

Ти у својој књизи полазиш са хришћанског становишта, по коме је човек Божје створење и Његов дар. Човеку је дата могућност самосаздавања, али је он и одговоран за своје поступке. Ти знаш за кључну проповед Светог Павла: без вере у васкрсење, све је узалудно.

Па ипак, опет по Николи Маринковићу – да ли религија може да реши ово, како би Душан Матић рекао, „тапкање у месу”?

Јер, опет по Маринковићу, „шта је заправо религиозно искуство, да ли се оно може досегнути ритуалним гестовима или је потребно нешто више, што јунацима ове прозе не полази за руком, премда им то нико не може замерити. Човек онда може палити свећу, ишчекивати сопствену кончину зарад поновног сусрета, а ипак у подсвести осећати смрт као коначни растанак”.

Кад смрт коси децу и младе, она код људи често изазива безнађе. Човек, чамотан пред лицем нестанка, постаје безвољан и осећа да га је и Бог оставио. Веровање у Бога и то да душа преживљава телесну смрт кључни су да би се све поднело.

Али, има ли у свему томе коначне логосности за патника овоземаљског, који нема снагу Светог апостола Павла?

Иако су, вели Маринковић, речи узалудне, не сме се одустати од приче. Језик помаже да се бескрајна туга надвлада нечим што није од овог света: „Приповедање онда постаје потврда дубоког уверења да оно што измиче речима не измиче нашем напору да га обликујемо, па макар и тако што ћемо ослобађањем оног говора који нема снагу над смрти, исцрпсти моћ коју, без вечности у Богу, она има над човеком. И да ћемо се, речима Аљоше Караманова, неизоставно видети поново.”

Иначе, све паметно о Твом роману је већ речено. Тако да је мени остало само да Ти пишем ово писмо.

ШТА ЈЕ ВЕЋ РЕЧЕНО?

Знам да не бих био одмерен и прецизан као они који су, пре мене, говорили и писали о Твом роману. Зато и преписујем њихове речи.

Мило Ломпар: „Проза Весне Капор дотиче један од најдраматичнијих момената наше књижевности и дубоко погађа наш савремени тренутак. Реч је о томе да у највећем броју писама мајка пише ћерци која умире. Тај мо-

менат је далекосежан, јер он овој фрагментарности, овој расутости свести даје једну непрелазну тачку. Тиме се аутор суочио са прилично великим проблемом наше садашњице. Наша садашњица је битно фрагментаризовала човека, битно је раскинула његове друштвене и природне везе. И онда чињеница смрти има драматичан ефекат, утолико што она указује на то да нема тог оквира у који бисте ви могли уклопити људску смрт. То је битно за епоху фрагментаризованог универзума у коме живимо. Јер у граничним ситуацијама људскога постојања, а смрт то јесте, видимо апсолутну самоћу људскога бића. Као што речима не можемо обухватити смрт, тако готово да не можемо комуницирати ни са најближима.”

Душко Бабић: „Из различитих приповедачких перспектива пред нама се саставља прича о лепоти и трагици прекинуте младости, о болу који је остао у сваком од њих након растанка. У роману ауторка у жижу уметничког чина враћа човека и тајну људске душе, одбацујући хладне интелектуалистичке конструкте постмодерних приповедачких техника. Ако не може да поправи свет, књижевност може и мора да се обрати човеку и човечности. Овај роман досеже до тог циља.”

Јана Алексић: „На микроплану облик тузи дају мотиви везани за Тарин стил живота, особине и навике, које одређују идентитетске и карактерне квалитете одсутне јунакиње, предочене као изузетно биће, али, истовремено, упосебљују општељудско осећање као што је туга и зато препознајемо облик тужбалице, исповести, као и лирске вокације, али и прелазни облик, сигнализирани у поднаслову ’Писма за Тару’.”

Жељка Пржуљ: „Лирско-исповедни тон приповедања постигнут је приповедањем у другом лицу јединине карактеристичном за форму писца. Ретко заступљен у стваралаштву, има функцију да уведе читаоца у збивање приближавајући га приповедачу и јунацима, доприносећи осећају блискости. С друге стране, стварајући илузију усменог приповедања на начин што је усмерено према саговорнику, најчешће неприсутном. Тако се ствара илузија разговора са Таром, наглашава се њено присуство у причи.”

Марија Јефтимјевић Михаиловић: „У средиште лирско-рефлексивног света ставља људску душу која је због смрти јединог детета расточена између непрестане потребе да се живим сећањем на тренутке радости одржи некаква илузија да физичка смрт није и коначна, и питања о смислу човековог краткотрајног боравка на земљи.”

Даница Андрејевић: „Након прочитане књиге, помаља се сазнање да искуствено постаје универзална истина људске есенције и егзистенције. Тако личан, а тако универзалан, овај романескни реквијем је дат нашој књижевности, али је ауторки дато да га исприча. Тако је настала болна прича и испричани бол оне која хода тамом, а тама је не обузима.”

Лазар Букумировић: „Роман *Небо, ипак дубоко ’живи’* у простору вишеструких граница. На жанровском плану, то је пограничје епистоларног

романа, лирског романа и приповетке. Тематски, обитава између исповедне, филозофско-егзистенцијалне и готово есејистичке прозе. По ширини литерарних референци, обухвата простор од разумевања аутора као средњовековног дијака, преко реминисценција на Змајеве *Ђулиће увеоке* („седим, клечим” као парафраза стиха „Пођем, клецнем, идем, застајавам”) до цитираног стиха Лалићеве песме „Молитва”. Не опредељујући се ни за какве једноличне структуре, истовремено не експериментишући формом или садржајем, *Небо, ипак дубоко* аутодефинише се као роман који је морао бити написан, роман дубоког исказа бола и потребе да се причањем тај бол превазиђе или пак само умањи.

Шта додати? Ипак, и ја бих нешто. Старовремски, импресионистички, у часу кад старим и, како рече Раичковић, плачем и на рекламе.

НА ТРАГУ ВАСИЛИЈА РОЗАНОВА

Наравно да се питање смрти не може разрешити палијативно. Смрт је таква да све носи и односи. Зато Тарина мати каже: „Нећу да једем, не могу, сваки залогај је подсећање да су се завршиле све моје радосне гозбе. Да више нема доручака у пицама, лаких вечера уз разговор. Све се свршило. А ја сам још жива. Господ нас узима кад смо најспремнији за њега, каже неко, док покушава да ме теши. Дошла си, видела, проживела, колико је било потребно твојој савршености, и отишла, на боље место? Где има бољег места до мајчиног срца? Анђеле, мој.”

Јуродиви руске философије, Василије Розанов, који се стално колебао између паганства („радост чулног живота”, полност и брак, рађање) и хришћанства (које је, по њему, донело свест о трулежности човекових подухвата и „горким плодовима света”), пред појавом смрти је све схватао... И писао је: „Ја сам говорио о браку, о браку... А мени је долазила смрт, смрт, смрт... [...] Двадесет сам година ’жуборећи као поточић’ трчкарао око гроба... И још сам се нервирао: зашто све око мене није весело и не цвета цвеће? Све сам прекасно сазнао [...] Мислио сам да је све бесмртно. И певао сам песме. Сада знам да ће се све завршити. И песма је утихнула.”

Тако Тарина мајка губи песму свог живота: „У празничне дане, малена моја, зна се. Смех, спавање до подне, певање, уживање, фотографисање. Мајушна си, зрно, једно, птић. Са осмог спрата, машемо облацима, кажеш хајде ухвати ми један. Кажеш, ја ћу постати облак, тата.

Ономад смо дували свећице, деветнаест. Поставио сам твоју слику на Фејзбук. Ништа друго на њему и нема. Само твоје очи; те очи, као са звезда.

Проћи ће, мора проћи, ниси први пут болесна. Мислим, док се некакви бели ходници без лица, отварају, чим склопим очи (не од сна, него немоћи), и осећам како ме вуче нешто, као вртлог, као вакуум, како из мене извлачи снагу.

У том часу, непознат човек отвара врата стана прекопута; на њима је умрлица; и ја у трену осећам како нешто невидљиво хуји, ту, креће се, између затварања и отварања врата; разумеш, тад, осетила сам нешто; изгурала те брзо, из стана, брзо; међутим, то нешто, што је прострујало у рани јутарњи час, осетила сам то, осетила сам како ме дотиче, то нешто напунило ми је кости, очи, речи, срце, језом.”

Отац Тоде теши, али – ко ће утешити Мајку? Јер је смрт неподношљива. Опет Розанов: „Смрт ја апсолутно не могу да поднесем. Зар није чудно живот провести тако, као да смрти нема. Нешто најобичније и најпостојаније. Међутим, ја сам се према њој односио као да нико и ништа не треба да умре. Као да смрти није било. Нешто најобичније, нешто вечно, и ја то нисам видео. Наравно, ВИДЕО САМ ЈА ЊУ, али, значи, ЈА НИСАМ ГЛЕДАО на умируће. И не значи ли то да их ја НИСАМ ВОЛЕО? Ето, то је ’лош човек у мени’, лош и страшан. Када то схватим, ја мрзим себе.”

Наравно – мрзимо себе. Владимир Варава, руски мислилац, каже да је смрт аморална, да се руска (и српска) мисао са њом не мире. Не можемо бити срећни док сви не васкрсну. И док се не приближимо једни другима, спуштајући се низ слапове времена, као мајка Тарина: „Не могу, више. Ипак, кад падне ноћ, увече, кажем, ближе смо, Сунце моје, ближа сам Ти, за један дан. Тој сламци од утехе научила ме је кума.”

То, то нам се дешава: жуборимо, жуборимо, а онда, изненада, пресушимо, испаримо, утекнемо у земљу, као понорница... Смрт дође по своје, све погази или, боље рећи, све искљује, као гавран лешину... И онда нам је јасно зашто је Розанов тако одлучан: „’Умро је човек’, и ми чак не знамо КОЈИ: то је већ плакање, за очајање... док се цела цивилизација преврће у глави, ми не желимо ’Атилу и Иловајског’ (руски историчар, нап. В. Д.), већ само да седнемо на ту гомилицу земље и да понизно завијамо као пси... О, ево како ГОРДОСТ пролази. Проклето својство. Нисам те узалуд одувек мрзео...”

То, то је најтачније, моја сестро Весна – сести на хумку, и понизно завијати, као пас: над сваким, сваким ближњим, јер је Момчило Настасијевић знао да смо сви род, и да кад неко умре – „и моје срце рушно је” („Труба”). Цела Твоја књига је трајна рушнина српске књижевности. Потребна као бол у који се грезне, али који трезни.

Књижевност, понекад, мора завијати и плакати, оплакивати, нарицати, као што је Гилгамеш оплакивао Енкидуа, и Давид Јонатана, проклињући горе гелвујске које му не сачуваше најбољег пријатеља...

Зато је и Бог Који је постао Човек, Господ Исус Христос, плакао над Својим пријатељем, Лазаром, који је четири дана био у гробу и чије је тело већ почело да се разлаже и да заудара. Плачући над њим, Христос је плакао над сваким човеком, створеним за бесмртност и потонулим у смрт. Плач Христов над Лазаром био је један од најочитијих доказа трагичности онога кога је Отац Јустин Ћелијски звао „мали бог у благу”, потомка сверодног Адама.

Па, има ли игде наде?

Розанову је, иако је лудовао, викао против хришћанства у име „панганских животних радости”, било јасно: „Када боли душа, тада ми није до многобоштва. Реците ми, коме је са ’болном душом’ уопште потребно многобоштво? [...] Мени је потребна само утеха, и треба ми само Христос... (Многобоштво и јудаизам ми ни на памет не падају)”.

Немоћ, из које се једино и подиже права молитва, у Твом роману јесте истинска немоћ сваког смртника: „После, после, ће рећи, да легнем ту, мало код вас, да се угрејем, хладно је. Ушущкавам је, привија свој јастучић и дрхти; очи су јој сузне, велика немоћ и туга, плаве је; бебо моја, биће добро, кажем, а бојим се. И сад, видим ту слику. Увек ћу је видети, увек. Јелка коју смо заједно китиле, светли, топло; прислањам се уз твоје нежно тело, грејем те...”

Не знам, и те сузе, и речи, нећу стићи, мама, те речи, нећу стићи... а болест је већ узимала маха, бактерије већ колале срцем, мозгом, плућима, изван контроле; не знам. Језа се развлагачила кроз моје кости, мишиће, срце; сат је куцао смирујуће, обично, и светиљке са јелке шарале зидове; мир је владао, расла тишина, као пред одјек звона, док нарастају ишчекивања. У поноћ, температура је већ овладавала њеним малим телом. И животом.”

А то, по Розанову, води молитви: „СУШТИНА молитве је у признању сопствене дубоке НЕМОЋИ, дубоке ограничености. Молитва постоји тамо где кажеш: ’ја не могу’; тамо где је ’ја могу’, тамо нема молитве.”

А вера у Христа страх од смрти побеђује – духовним животом, утемељеним на чињеници да је Христос васкрсао...

Колико можемо досегнути ту веру?

Али, ако и не можемо, постоји „епифанијски остатак”.

И сазнање да су отац и мајка, дан по дан, свом детету ближе. Зато је, после Твоје књиге, могуће рећи, онако како бележи Ана Гвозденовић: „Израђена умрежавањем епифанијских тренутака, ова проза потресно сведочи да је и у времену које признаје једино потрагу за срећом, могуће певати о болу и губитку”.

ПЕВАЊЕ О БОЛУ И ГУБИТКУ

Све почиње жудњом за вечношћу, и Тариним записом, школским, у коме је та младалачка жудња исказана са кристалном јасновидошћу и оном мудрошћу која, јер постајемо груби од времена које кроз нас протиче, казније нестане.

Па онда увиремо у празник, који је продор вечности у време, када се, у Бадњој вечери, споје пламсање ватре, топла ракија, кувано бело вино, прота Живадин и предукус Светог Причешћа.

И онда сећање: Тарино дечје Бадње вече, суво воће у корпицама, мајка која живи од успомена на своју птичицу – рајску птицу, коју је однела хладноћа са границе битија и ништавила.¹

У граду „губавцу”, отежалом од наших греха, рај се показао и – одлетео. Остало је, увек писцу, да одговори, опет и опет, о томе има ли смисла живети кад се умире.

Лик Таре Сенице, умне лепотице, чији се живот није развио, којој чедо никад није отворило утробу, а која је била тако пуна радости, остаје као болни међаш на усудној граници између овог и оног света (кад мајка Тарина замишља какав би био смех унучади, који никад неће чути)... Колико је таквих, неописаних, лепотица и лепотана, јуноша и дева за љубав прикладних, који љубав никад не узљубише (да парафразирамо деспота Стефана), него одоше са овог света у онај, враћајући се Оцу, да их Отац утеши и понуди им што око не виде, и ухо не чу, и у срце човеково не дође, и што је спремно за оне који Га воле...

И кад отац Тоде покушава да хришћански благовести мајци да је Тара свуда, и да чува, са висине, своје родитеље, жалосница, логиком смртника који жури у бесмртни загрљај свог детета, поставља питање – зашто би била чувана ако жели да одавде што пре оде, да се сретне са рајском птицом својом.²

¹ Кад је детињство, живот је гозба, Бог је Гост – подар, Онај Који своја бића сабира на гозбу и даје им дарове. Тако Тарина мајка у причи и казује: „Бадње је вече, и требало је да се смејемо. Ишла сам у куповину. Суве смокве, кајсије, бадеми. Наранце и јабуке. Кад си била мала, сећаш се, шапућем, била си мали помагач, тад си прстићима хитро, разврстала у чиније, гозбу. Гозба, гозба, позивала си. Савијале смо борове гране, уплнтале иглице, увезивале шишарке, и шарене траке. После смо те подизали да окачиш венчић. Гозба, гозба, понављала си.”

² По виђењу Светог Андреја Јуродивог, рај је врт са мноштвом рајских птица: „Тамо беху многи вртови са високим дрвећем, чији су се врхови њихали и увесељавали поглед, док су њихове гране шириле обилан миомир. Једно дрвеће је непрекидно цвало, друго је било украшено златастим лишћем, треће је имало на себи разне плодове неисказане лепоте и пријатности. То дрвеће се не може упоредити ни са каквим дрвећем земаљским: јер га је засадила Божија рука, а не човечија. Птица је у тим вртovima било безбројно мноштво: неке од њих имале су златна крила, друге – бела као снег, а неке – разнобојно ишарана; оне су седеле на гранама рајског дрвећа и певале умилно; од њиховог слатког поја ја заборавих на себе – толико је срце моје уживало, и чинило ми се да је глас њиховог певања достигао чак до висине небеске.” Мајка (јер, како рече Тин, „срце је мајке срце Богомајке”) зна да је Тара рајска птица: „Кад си била мала, сећаш се, била си моја птичица, и хранила сам те, тако. Отвори кљун птичице, отвори кљун. И кљун, кљун, покључала птичица, све. Браво. Понекад, тако, понекад, у неком трену храњења, узмеш моју руку, изненада, и нежно пољубиш. Мрва моја, мала; понекад наслониш образ на њу, нежно и насмејеш се. Гледамо се, тад у дубокој срећи; као да смо у срцу живота, у вечности, и ништа друго не постоји изван нас. Кроз прсте, шири се милина од тог меког додира, пољупца. У почетку сам збуњена, и ганута; тај гест, који често понављаш, не делује само као дечја игра. После, после, временом, схватам, то се дешава кад ти се посебно свиђа нешто што ти спремим, бебо, бебо моја. После то разумем као нежну захвалност. И обузима ме понос, обузима ме срећа, мекотни таласи плаве срце. Те очи, са звезда, ручице, и смех, као да знаш тајну, одувек. Доцније, причам ти то као једну од наших успомена-

Твоја књига, која бруји, час од плача, час од страственог молитвеног шапата, споменик је људском братству; иако смо лелујави као пламен воштанице („али дуну ветар смрти и у срцу крв ми следи”, рекао би Владика Николај), ипак је наше сећање на ближње икона оног бесмртног памћења које Бог има о сваком кога је саздао, ако је тај, као благоразумни разбојник, који се на крсту покајао, био спреман да Христу узвикне: „Помени ме, Господе, у Царству Своме!” (зато и певамо „Вјечнаја памјат” на православном опелу: кога се Бог сећа, кога држи у свом памћењу, чије име помиње – тај је спасен). Сећање на Тару је доказ да људи, и кад оду, живе једни у другима, и да се ткиво нашег постојања преплиће са ткањима постојања оних с којима смо путовали и путујемо ка усудној граници.³

Чујемо је: „Мама, кажи да ћемо ићу у цркву, да запалимо свеће! Хоћемо, душо, на Богојављење, замишљаћемо жеље.”

Читајући Твоју књигу, човек постаје нарочито осетљив на дострујавања мисли о таштини свега пролазног („Све што знамо и гледамо / да ли сан у сну је само?”, питао се Едгар Алан По). Тарино борење са смрћу (пре би се могло рећи – са осећањем блиског престанка биолошког трајања) описано је подробно до дроба, како је могао да уочи само човек који је и писац и мајка. Тарина љубав према породици и животу који треба оставити дата је потресно, али без сентиментализма. Долазе нам, као дашак светлости, речи из детињства отишавше, када су, на два сата, напустили болницу, да би Тара дочекала свој рођендан код куће, и када малишанка каже у пуноти свог отрочества, чедности која је целосна мудрост човека и света: „Мама, ја тебе и тату волим више него себе. Срце бих моје преполовила и дала га вама. И дах бих ти дала.”

Остаје тако до краја. Чак и у великом граду – гротлу.

У ГРАДУ, У ГРОТЛУ

Док сам читао Твој роман, имао сам дубоко осећање да си се добро суочила и са темом града, сасвим на трагу књижевног искуства које нас је обликовало.

Сећам се, и сећамо се.

на; и ти, већ одрасла, с времена на време, да ме подсетиш, чиниш тај исти гест – хваташ ме за руку, док седимо за столом, и нежно пољубиш. Птичице моја, бебо моја, сунце моје. Бадње је вече, и држим те за руку. Мама, шапућеш и горе ти дланови. Мама. Уздахнеш, и то је све.” А рај је, понављамо, препун птица. Стефан Првовенчани је свог брата Саву звао „мудром птицом љубави” у врту Мајке Божје, на Атосу. Рајске су и оне птице из Шантићеве „Претпрзничке вечери”, које му кажу да не тугује због губитка ближњих, и да су његова „света жива породица” које носе стихове песника и његових другова у „ноћ хладну многих милиона”.

³ Опет мајчин глас: „Наше преписке, питања, дилеме, радосне вести, а некад само волим те, тек онако, лако. Она је блистала, увек, увек. Нестварна, била је нестварна. Изван живота. Изван свега. Тај поглед, очи моје. Лепота. И тај осмех, оче Тоде. Да ли си могао знати? Да су небески. Не могу више овде да боравим. Нема ничег више за мене. Опустео је свет.”

У Чеховљевој причи „Туга” кочијаш Јона Потапов у Санкт Петербургу седам дана не може да нађе никога коме би испричао о смрти сина. Мори га туга која би, да се излије, читав свет потопила, али нема срца ни слуха за ту тугу. Да је остао у родном селу, људи би се нашли да га, мирно и обредно, слушају: „Јер треба поразговарати паметно, полагаано, од срца. Треба испричати како се син разболео, како се мучио, шта је пред смрт рекао, шта је говорио, како је умро... Треба описати сахрану и одлазак у болницу по одело покојниково. У селу остала кћерчица Анисја... И о њој треба поразговарати. Зар би се мало шта имало казати и поразговарати? Слушалац би морао само хукати, уздисати и плакати с њиме заједно... А још је боље са женама разговарати. Оне су, истина, неуке и глупе, али кукају од прве речи.”

Бол који се искаже постаје лакши. Али, за разлику од обредног учешћа Јониног села у животу и смрти својих чланова, у Санкт Петербургу нема никог осим празних униформи и пустих душа. Град је средиште отуђености у коме нема наде у општење. Чак и Јонино коњче свет посматра оком свог „госе”: „По свој прилици, и оно је утонуло у своје мисли. Како су га одвојили од плуга, од познатих слика из поља, сурих, обичних, на које је навикао, и довели га овамо у ову долину плача, пуну чудовишних пламенова, неуморне хуке и буке, и устумараних људи, мора да се замисли...”

Долина плача, пуна хуке, буке и страшних пламенова, као да је пут према аду, леденој невиделици пламсања које мори, али не загрева, и у којој нико никоме не може да узри лице.⁴

По Момчилу Настасијевићу, у циклусу „Речи у камену”, град је „тма котлова у котлу”, у коме нема урбанитета зле „вари у гору крв”. Демонске силе владају градом, нема ни Бога, ни госта, нема невиних који би се причестили Христовој голготској жртви.

У песми Новице Тадића „Људи у обртним вратима” сви смо растрзани кретањем у демонским убрзањима ка ништавилу. Тескоба, сударање са живим мртвацима и opakим утварама, немогућност бекства, патња којој нема лека.

Ако је, по Жарку Видовићу, морал завичајна обичајност, и ако је, по Шарлу Бодлеру, морал немогућ у Паризу, у коме месец дана можеш да луташ а да не сретнеш никога познатог, онда је јасно да је човеку после „смрти

⁴ Из житија Светог Макарија Великог: „Ходећи по пустињи, ава Макарије нађе суху лобању људску где лежи на земљи. Он је штапом преврну, и учини му се као да из ње дође неки глас. И упита је старац: Ко си? – Лобања одговори: Ја бејех поглавица идолских жречева који су на овом месту живели. А ти си ава Макарије испуњен Духом Божјим, јер чим се сажалиш на оне што су у мукама и помолиш се, они осећају неко олакшање. – Упита старац: А каква је та ваша олакшица или мука, реци ми? – Лобања одговори јецајући: Колико је далеко небо од земље, тако је велики огањ, у коме се ми налазимо, одасвуд паљени од главе до пете. И не можемо да видимо лице један другоме. А када се ти молиш за нас, онда видимо један другога делимично. И то нам бива уместо олакшице. – Чувши то, старац заплака, и рече: Тешко дану у који човек преступи заповест Божју.”

Бога”, коју је, у освит нихилистичког 20. века, објавио Ниче, и после „смрти човека” (коју је, на основу стања друштвених наука, објавио Мишел Фуко усред прошлог столећа) једино прибежиште остала породица. Управо у граду, у великом граду, постоји последња нада у огњиште које се свуда угасило.

Али, смрт се и таквом огњишту прикрада.

И то је једна од кључних тема Твог лирског романа: равнодушност, па и чудовишност, града у коме страшни дах ништавила гаси огњишта и уточишта. Тамо пише: „Град бруји у својој монотонији. Град вршти од мрачних мисли, од тешких корака; као губавац, сав од наших рана, од наших кркљања; смрдљив од нашег зноја; шкрипи од разуларених мотора, бесних кочења; дрхти од страха, и расте, неумољиво расте. У свом распадању.”

Таман тако, као и код осталих, осетљивих, који су граду приступали да би га пресаздали у слике за памћење и могућност (под)ношења теретног урбанитета.

Описала си, на начин непорецив, односе својих јунака према гротлу претвореном у небодере и булеваре. Али се ниси одрекла чињенице да у свему, ипак, живе људи, да су они крв, месо и љубав, и да, док њих, треперавих као свеће и мирисних као зрно тамјана, има, не смемо се одрећи и порећи: „У овом грубом милионском граду, у коме живе нежни људи, сваког часа се неко заљубљује, неко растаје; неко купује љубавне поклоне, неко ситнице за срећан пут, неко за растанак. У овом милионском граду, који не престаје да пулсира, у коме се непрестано свађа и мири; запало нас је да се упознамо.”

Док има упознавања, има и познања.

Када се све завршило, и када је Тара Сеница одлетела, њен отац се сећа како је својевремено супрузи говорио да се треба вратити селу и природи: тамо би била изграђена кућа, тамо би коњи, козе, краве, цвеће, поврће, брезе у ветру и веверице које краду једна од друге, скупа са њиховом љубављу, постојали на начин првотности. Шума и небеса, свакодневна чуда, нежност свих према свима. Женин шаљиви одговор је да је то могуће ако буде узајамне љубави, али стварни, чврст и одлучан, коначан одговор је гласио: „Да, да, али град!”. И у град су се вратили.

Повратак у град је неумољив у својој предодређености околностима у којима се рађамо и васпитавамо. Па ипак, у њему се Сеницама дало живети, јер је преображаван детињством и младошћу вољене кћери. Чак и када је шестогодишња Тара, због упале плућа, са мајком остала у болници, уочи свог новогодишњег рођендана, лекар се могао умолити да их пусти, на два сата, дому да обреде тихо породично славље.

Град се, упркос свему, показао као место обитавања, из кога нису нестаде све наде да се да осетити дах првотности. Али, могућности преображења бетона у мирисе и гласове престале су када је Тара Сеница заувек отишла: „Ове вечери у којима се град мења, у којима од белог постаје цветан, ове ми-

рисе, што ветар разноси неумољиво, и птице што се гнезде, ту, у крошњама; ови ведри подневни сати, у којима се са балкона разлива бескрај, мртво звоне.”

И други градови, чак мегалополиси, вредели су јер је Тара путовала њима: „На фотографијама из Лондона, први пут сама, у далеком простору, моја мила девојчица; смеје се, и бележи, бележи, прави дневник тренутака. Шаље сенке испод моста, облак изнад Тауера, кишу у некој улици где ју је довела знатижеља; пролазнике у буци града; излоге, и понегде своје лице, срећно; мала, велика моја, девојчица. Њене очи, остале су на сваком том месту. Ипак, остало је много тога, много тога... и плачемо, плачемо, над свим тим недодирнутим часовима и градовима који неће осетити њено око и осмех, њен дах, и немир. Пуста су сва та места, где не стигнемо, а желимо, кажем јој.”

И онда долазе тужне мајчине речи: „Седела си скоро све празничне дане, учила. Чекао те је први велики испитни рок, желела си да заблишаш. Још на твом столу стоји све: оловке, фломастери, свеске, белешке испуњене твојим рукописом, отворене књиге из којих си учила. Град је црна рупа у којој нема утехе.”

Све је могло да буде другачије, а сада је остао јаз који се ничим не може попунити – јаз између овог овде и оног тамо, оног што је могло бити и оног што се никада неће остварити.

Кад и оно што волимо оде из градова, они су заиста безутешне црне рупе. И такве рупе гутају светлост и радост, лишавају нас насушнога, чиме смо могли да опстанемо.

Ипак, и у новонасталом безнађу, ако га додирне рука која саосећа, постоји могућност да се обазремо.

Ти си рука писца који саосећа.

И обазиреш се, у граду отуђеника. Видиш ближње који пате и чекају час преласка.

Ипак, колико је Твој роман једна „урбана” књига?

Урбана је јер се родила у великом граду.

Али, она је, у најбољем смислу те речи, „сеоска”, у оном смислу у коме је Јона Потапов желео своје село, да би му причао о смрти сина свога, Кузме Јонича.⁵

⁵ У граду нема њиве, али се дубоки, арехтипски трагови аграрне културе виде чак и у роману који говори о смрти девојке Таре Сенице. Јер, у роману *Небо, ипак дубоко* све се збива између грађанске и „српске” Нове године, а у средишту свега је Божић, који је био један од наших средишњих празника, када су се породица и плодност у природи сједињавали у светом тренутку уласка Богомладенца у свет. Драгољуб Ж. Перић указује: „Разлике између аграрног и хришћанског календара смањују се, а они узајамно допуњују за време новогодишњих празника, који, семантиком суседних датума (Бадњи дан и Божић), најпластичније изражавају симболичка значења краја и почетка циклуса, транспонованих на план животног циклуса семена.” То су дани када се пшеницом посипа бадњак, као и положајник. За Божић се спрема и варица, култно јело од разних врста семена, као и обредни хлеб, чесница. Почетак никад не престаје. На Бадњи дан умире оно старо, а рађа се млади Бог, Божић: „Ту се шета

НА ТРАГУ ДЕВОЈАЧКИХ НАДГРОБНИКА

У ономе што се, снажно и тачно, зове *Камена књиџа њрегака*, делу Радојка Николића, записивача истина са наших народних надгробника, нарочито се види бол због прераног одласка девојака: „Ја сам била јоште тако млада”; „Млада ћу у мраку венути”; „Младости се не нанијек моје”; „Овде вене дична младост”; „Овде почива младост девојачка”. И још: „Увену пре времена као питома ружа у ливади”; „Бејаш млада као роса”; „Као мајска ружа увенух”; „Смрт не пожали што сам као роса”; „Овде почива зелена млада грана”; „Овде труне увенуто цвеће”; „Овде је сарањено тело росног цвета”; „Овде труне мирисава ружа”...

Надгробници Западне Србије пуни су цвећа и цветних украса, да се зна да је смрт по девојку дошла прерано: „Немила смрти, одма ли ме нађе”; „Умре тек што поче ђевовати и своје другарице познавати”; „Тек што ступих на свет ногом, целом свету рекох збогом”; „Што нам оде тако рано?”.

Ко да не жали девојачку лепоту? „Овде почива Марта, липа ђевојка” (село Тучково); „Ево гроба где почива лепа Зора, лепог лика” (село Дљин); „Овде почива младос девојачка и красота Росанде” (село Висибаба); „Овде почива Богом украшена девица Селена, прелиепа кћи” (село Трнава). Седамнаестогодишња Симка Јанковић из Ласца (1899) је била „отликована девојка у лицу међу својим другарицама”. На споменику пише: „Ој девојке, миле другарице моје, погледајте леп девојачки лик!”

На гробљу у селу Врдилима „постои младежно тиело” Ружице Марковић „која бијаше краснога стаса и лепога лица као најлепши процватио на земљи цвет”.

Драга Весна,

Мени се Ти чиниш као наследница оних клесара који су, во времја оно, правили овакве надгробнике и остављали овакве записе; а такви су надгробници били мали храмови, без врата и прозора, са којих се узлетало у небеса. Они су били сведоци да смо смртни, али бесмртни.

Стоји Твоја књиџа као споменик.

Али лечи.

Божја Мајка, води Бога за ручицу”, каже народна лирска песма. Перић истиче: „Време старог циклуса хаба се, прља и троши. Да би се нови циклус успоставио, стари мора бити поништен, што укључује магијски симболизам различитих обредних радњи [...], најзад и – спаљивање бадњака.” А онда се рађа ново Сунце, које се поистовећује са младим Богом, Христом у јаслама. Трагичност збивања у роману *Небо, ипак дубоко* огледа се, између осталог, у томе што младо женско биће, коме је намењена обнова живота, никада неће постати жена кадра да роди и остави потомство. Божић призива род и плод, али по Тару долази смрт, и она је клас који никада не наједра.

ПИСАЊЕ КАО ЛЕЧЕЊЕ

Пишући катарзичну прозу, постала си писац – лекар. Лекари су, углавном, људи који се деле на два „табора”: у једном су они који су од додира са болесним и мртвим телима ближњих потпуно огуллали, па су се свели на механичаре и занатлије, који човеку приступају као грумену иловаче; у другом су они које бисмо могли назвати „чеховљевски” осетљивим за *conditio humana*, који су рушни кад ближњи одлазе и када иза њих остаје непопунива празнина (није тачно да „кога нема, без њега се може”; кога нема – без њега се мора). Нико не треба да заборави: најодговорније су оне службе које је Господ узео као симболе Свог дејства међу људима – цар, свештеник, судија, учитељ, лекар, јер на тим службама и почива људско друштво...

И писци могу постати лекари у нашој, библијски речено, долини плача. Ти си то постала. Пренела си нам нешто од Тарине бесмртне сигурности са њених путовања: „Сигурна као стари путник, уливала нам је поверење да је цео свет безбедно место, као да се нигде никоме не може десити неприлика.” И заједно са Таром, замишљали смо шта би се десило да је Гауди завршио своју катедралу, после чега би свет експлодирао од лепоте. И било нам је јасно зашто је Лорка желео да, кад умре, балкон остане отворен, да би гледао дечака који једе наранџе и чуо косца који жито жање. Књижевност је један од ретких начина на наши балкони остану отворени после свега.

Од када је Христос васкрсао, и подигао нас у светлост вечности, бол због смрти није нестао, али се претворио у, како су Свети Оци говорили, „радостотворни плач”. Прилог том плачу, који не понижава, него просветљује човека, јесте и Твоја књига.

Све има смисла, све може бити смислено. Виктор Франкл је говорио: „Истина је, кад умиремо више ништа не можемо узети са собом, но, целовитост нашег живота, који заокружујемо у самом часу смрти, лежи изван гроба и тамо остаје... свет неће заборавити чак ни оно што смо сами заборавили, што је побегло из наше свести; то је постало део прошлости, а тиме остаје део света.”

Чак и Камијев Мерсо, који суровим атеизмом одбија римокатоличког свештеника што, пред погубљење, покушава да га утеша, каже да живот после смрти може да замисли само као продужење овог живота, и да би тамо могао да буде само са људима до којих му је стало. Али, шта нас чека тамо, Господ зна; јер, како је рекао апостол, што око не виде, и ухо не чу, и у срце човеково не дође, то је Бог припремио онима који га воле.

И опет Франкл: „У прошлости ништа није ненадокнадиво и неповратно изгубљено, већ је све трајно похрањено. Чудно је да људи обично виде само стрнокошу пролазности – а не виде пуне житнице у које су положили своје жетве својих живота, своја храбра дела, остварене послове, вољене љубави, храбро преброђене патње.”

Твоја књига је трајно похрањивање вредности Тариног живота. Лепоте лета једне Сенице.

Хвала Ти због ове књиге, која нам помаже да издржимо.